

PAIS EMLÉKKÖNYV

Nyelvészeti tanulmányok. Írták tisztelői, barátai és tanítványai. Szerkesztette Bárczi Géza és Benkő Loránd. Bp. 1956. Akadémiai K. 711 1.

A magyar nyelvtudomány legnagyobb élő képviselőjének hetvenedik születésnapjára a tisztelők, barátok és tanítványok — a magyar nyelvtudomány színeje és több neves külföldi tudós — mintegy 120 dolgozattal rótták le tiszteletét és háláját. Az irodalomtörténethez legközelebb álló rokontudomány imponáns seregszemléje ez a kötet, áttekintést nyújt a hazai nyelvtudomány mai képviselőiről, munkásságuk jellegéről, irányáról, a magyar nyelvtudományt foglalkoztató kutatási ágakról és problémákról. Az általános nyelvtudománytól, a magyar nyelvészet legkülönbözőbb diszciplínáin át a rokon és az idegen nyelvek kutatásáig — rendkívül széles területet ölel fel a vaskos gyűjtemény, de túlnyomó többségben a magyar nyelvre vonatkozó tanulmányok dominálnak benne — érthetően. Sokoldalúsága és gazdagsága folytán a *Pais-Emlékkönyv* egy tudomány mai helyzetének valóságos keresztmetszetét adja, s így igen alkalmas a magyar nyelvtudomány mai állásának értékelésére, erényeinek és hiányainak megállapítására. Ez természetesen nem az irodalomtörténész-bíráló feladata, de az már igen, hogy számba vegye: a magyar nyelvtesztosok mennyire terjesztik ki figyelmüket a magyar irodalomra, illetve az irodalmi és nyelvi kutatás határterületeire.

Egy ilyen számbavétel pozitív eredményre zárul. Nem is lehet e másképpen egy olyan kötetnél, mely címlapján Pais Dezső nevét viseli, akinek munkássága mindenki másénál jobban tanúsítja a két tudomány egymásra utaltságát, s aki nemcsak kitűnő ismerője a magyar irodalomtörténetnek, hanem számos írásával jelentékeny művelője is. Bárczi Gézának Pais munkásságát és emberi vonásait találóan és szeretettel elemző bevezető cikkéből és Mikesy Sándor Pais-bibliográfiájából egyaránt meggyőződhetünk e nagy tudós irodalomtörténeti munkásságának, illetve az irodalomtudományt közvetlenül segítő nyelvészeti vizsgálatainak meglepő gazdagságáról. Mint irodalomtörténész kezdte pályáját, s bár néhány év után egyre inkább, majd végleg a nyelvtudomány munkássainak sorába lépett, kapcsolatait az irodalomtörténetírással sohasem vesztette el. Kemény Zsigmond állt érdeklődése középpontjában a kezdeti években, s különösen *Báró Kemény Zsigmond és az irodalmi élet* című nagyobb értéke, de számos kisebb cikke és levélpublikációja is, maradandó és értékes helyet biztosít számára a Kemény-kutatás történetében. Kemény mellett Pais műveinek bibliográfiájában ott találjuk Janus

Pannonius, Zrínyi, Arany János, Madách, Eötvös nevét is, jelölül széleskörű irodalmi érdeklődésének. Bár a szorosabban vett irodalomtörténeti dolgozatok később csaknem eltűnnek Pais tudományos oeuvre-jéből, bőségesen kárpótolnak értük azok a tanulmányai, melyekben mint nyelvész, a nyelvtudomány szempontjaival és eszközeivel járul hozzá fontos irodalomtörténeti kérdések megoldásához. Elsősorban Anonymus-kutatásaira, a régi magyar énekmondókkal kapcsolatos vizsgálataira, valamint a magyar irodalmi nyelvről szóló úttörő munkájára gondolok, de említhetném az egyes irodalmi emlékek nyelvi interpretációjával nyújtott segítségét (pl. a *Szendrői hegedősének*, vagy Balassi versei esetében) is. Pais Dezső életművének ez a krypto-irodalomtörténész jellege is rányomja bélyegét barátainak és tanítványainak kötetére; ez a körülmény fokozottan megokolttá teszi figyelmünket.

A kötet tartalomjegyzéke, a nyelvtudomány mai kutatási ágai között, két olyan diszciplínát is jelez, mely a legszorosabban kapcsolódik a magyar irodalomtörténethez. Az egyik az irodalmi nyelv, a másik a stílustörténet kutatása, s örömmel vehetjük tudomásul, hogy ezek a nem is olyan régen még elhanyagolt feladatok ma már egyre több kutatót vonzanak — jórészt éppen Pais Dezső tudományszervező, ösztönző és nevelő munkájának eredményeként. Az irodalmi nyelvről szóló dolgozatok mind komoly tanulságokkal szolgálnak az irodalomtörténet számára. Bóka László (*Nyelv és halhatatlanság*) cikke a lírai esszéig ígérő cím ellenére nagyon is konkrét és érdekes mondanivalót tartalmaz. Az „Ave maris stella” kezdetű középkori himnuszunk Festetics-kódexbeli és Babits-féle fordítását veti össze annak érdekében, hogy a költői alkotások nyelvi marandóságának törvényszerűségeibe pillant-hasson. Megállapítja, hogy a későközépkori fordítás szókincse nagyon keveset avult ötödfélszáz év alatt, s így a XX. századi fordítás terminológiája alig tér el tőle. Kár, hogy nem kapcsolta be vizsgálatának körébe Nyéki Vörös Mátyás fordítását is, mely Pázmány *Imádságoskönyvé*-ben (1606) jelent meg, mert ez még jobban megerősítette volna következtetései helyességét. Az egyetlen, de tipikus példa elemzéséből azt a tanulságot vonja le, hogy „a költői művek halhatatlanságának egyik titka, hogy mi a költői mű nyelvi anyagában az alapszókincs és a szótári szókészlet közötti arány.” Mennél erősebben érvényesül az előbbi, annál erősebb lesz

nyelvi tartóssága. Eckhardt Sándor (*Nyelv-járási alakok küzdelme az irodalmi nyelvvel a régi magyar irodalomban*) az egyes számú imperatívusi j elmaradásának, illetve pótló nyújtásának régi eseteit vizsgálva nemcsak azt bizonyítja, hogy a nyomdák már a XVI. században miképpen kezdték visszaszorítani a különböző nyelvjárási alakokat, hanem Balassi szövegkritikájához is új szempontokat ad. Rokon témát tárgyal Ruzsiczky Éva cikke (*Kazinczy Ferenc irodalmi nyelvünk egységéért*), mely Kazinczynak a nyelvjárások elleni harcáról, s egy nyelvjárások feletti irodalmi nyelv érdekében való küzdelméről számol be.

A nyelvújítás s az ezzel kapcsolatos nyelvi, irodalmi polémiák a magyar irodalomtörténelem és nyelvészek egyik leghálásabb közös munkaterülete. Ezt nemcsak Ruzsiczky érdekes dolgozata bizonyítja, de a kötet három másik írása is, melyek a *Nyelvtudomány-történet* című fejezetben foglalnak helyet. Gáldi László (*A Kisded Szó-tár első „bővítése”*) Baróti Szabó nyelvművelő munkásságának ismeretét gazdagítja egy fontos új adalékkal; Rubinyi Mózes (*Verseghy Ferenc*) a nyelvész és nyelvművelő Verseghyről rajzol megértő, de tárgyilagos portrét; A. Kövesi Magda pedig (*A Debreceni Grammatika és Kazinczy vádjai*) a Kazicz által oly hevesen támadott *Debreceni Grammatika*-t igyekszik rehabilitálni. Ez az utóbbi dolgozat némi ellentmondásra kényszeríti az irodalomtörténezt. El kell ugyan ismerni, hogy a nyelvtudomány múltjának mai vizsgálója nem helyezkedhet egy még olyan nagy író egykorú álláspontjára, hanem a tudománytörténet mai szempontjai szerint kell, hogy értékelje a *Debreceni Grammatika* tételének nyelvészeti értékét, a magyar nyelvtudomány történetében betöltött helyét. A szerző meggyőzően bizonyítja, hogy Kazinczy vádjai túlzóak voltak, de sajnós nem veszi tekintetbe az egykorú polémia történeti szerepét, s így Kazinczy fellépésével szemben meglehetősen értetlen. Pedig az irodalomtudomány már eléggé tisztázta, hogy mi volt a Kazinczy és a debreceniek közti vita funkciója; s a Kazinczy által képviselt *út, tendencia* helyességén nem változtat a debreceni grammatikusok nyelvtani tételének helyessége.

Az irodalmi nyelvről szóló tanulmányok között foglal helyet a kötet két tisztán irodalomtörténeti jellegű írása. Horváth János (*Apró adat Arany Jánosról*) édesapjának Aranyról szóló feljegyzését ismerteti, kis adalékot szolgáltatva a nagy költő jellemképéhez. Jelentős ez a közlés azért is, mert rámutat Horváth János Arany-tiszteletének, Arany iránti fokozott érdeklődésének egyik gyökerére: a családi hagyományra, édesapjának Arannyal való személyes ismeretségére. A másik irodalomtörténeti dolgozatban

Korompay Bertalan (*Lúdas Matyi meséje az ukrán és orosz néphagyományban*) igen érdekes megállapítást tesz: kimutatja, hogy a Lúdas Matyi meséje hasonló formában csak az ukrán és orosz folklórban fordul elő, s nagyon valószínű, hogy a témát innen ismertette meg Fazekas, galíciai katonáskodása idején.

A stílustörténeti tanulmányok csoportjában Dénes Szilárd Móricz Zsigmond, R. Hutás Magdolna József Attila, Kovalovszky Miklós Krúdy Gyula, T. Lovas Rózsa a Bánk bán, Szilágyi Ferenc pedig Csokonai stílusának, illetve költői nyelvének egyes vonásait világítja meg. Kiemelkedik e cikkek közül Kovalovszky írása (*Krúdy Gyula és a nevek*), mely az irodalom művészi sajátosságai iránti igen nagy érzékkel mutatja ki, hogy Krúdy stílusában a névadás milyen jelentős tényező a műveire jellemző sajátosan irreális légkör megteremtésében. Az egyes írók stílusát vizsgáló cikkek mellett csak egyetlen egy, a Terestyéni Ferencé (*A melléknév jelzői szerepének és stilisztikai értékének fejlődése a romantizmus korában*) vállalkozik egy művészi stílusáramlat valamely nyelvi jellegzetességének megvilágítására. A régebbi magyar irodalomból és a romantika irodalmi termékeiből vett példák összehasonlítása után érdekesen bizonyítja, hogy a melléknév jelzői használatában milyen hallatlan gazdagodás következett be a romantika elterjedése során, ami az ilyen típusú vizsgálatok fontos és tanulságos voltára figyelmeztet.

A *Pais-Emlékkönyv* irodalomtörténeti tanulságainak regisztrálása során korántsem szorítkozhatunk azonban a nyelv- és irodalomtudomány határterületeit érintő említett fejezetekre. A legkülönbözőbb szóalaktani, szójelentéstani, mondattani, szótörténeti, nyelvjárástani dolgozatokban egyaránt számos adalékokra bukkanhat az irodalomtörténelem. Szeretném ezt azzal illusztrálni, hogy megemlítem, mi mindent értékesíthet a kötet anyagából például a Zrínyi-kutató, holott az irodalmi nyelvről és stílusról szóló fejezetek egyetlen dolgozata sem foglalkozik a *Szigeti veszedelem* költőjével. A mondattani tanulmányok között találjuk azonban Bárczi Géza cikkét *A tárgyas igeragozás használata Zrínyi műveiben* címmel, mely rendszerezi a Zrínyinél e téren jelentkező nyelvi szabálytalanságokat, s kimutatja, hogy ezek főként az eposzban gyakoriak. Ennek magyarázatként feltételezni kénytelen, hogy „Zrínyi tudatosan, stílusalakító szándékkal, az archaizálás egyik fogásaképp élhetett” a tárgyas igeragozás szabálytalan alkalmazásával — újabb kis, de fontos adalékok szolgáltatva ezzel ahhoz a sokat vitatott kérdéshez, hogy a *Szigeti veszedelem* szabálytalanságai (nyelvi, verselési téren) a költő hanyagságának, gyors munkájának vagy pedig költői tudatosságának megnyilvánulásai-e. Zrínyi nyelvének,

költői stílusának ismeretét segíti elő Kelemen József egyik szóalaktani közleménye (a *nőtön-nő-féle* kifejezésekről). Megállapítja, hogy ezek a beszélt nyelv régi tartozékai voltak, s a XVI. században a beszélt nyelvhez közel álló műfajok (prédikáció, hitvita) révén áramlottak be az irodalomba, majd később a költői nyelvben is meggyökeresedtek, s a *Szigeti veszedelem*-ben is sűrűn szerepelnek. Mikor arra mutat rá, hogy ezek a nyomatékos, emfaticus szerepű kifejezések Kazinczy korában, a finomabb irodalmi stílus kialakulásakor kivesszünk és más, árnyaltabb szerkezeteknek adják át helyüket, akkor voltaképpen a barokk és klasszicista stílus közti különbség egyik nyelvi jelenségére irányítja a figyelmet. A Zrínyi-könyvtár kéziratai közt talált hadtudományi kivonatok nyelvi jelenségeiről szól Horváth Mária dolgozata (*A német „landsknecht” nyelv magyar irodalmi emlékeiből*), figyelmeztetve a kutatókat, hogy többet érdemes ezekkel a vitás szerzőségű írásokkal foglalkozni. Kár, hogy Széchy Károly hibás közlésének áldozatul esve, következetesen *extractatus*-oknak nevezi e kivonatokot, a helyes *extractus* helyett, pedig a *Bibliotheca Zrínyiana* c. kiadvány helyesen közölte a címet. Nem jutnak el Zrínyiig, de Zrínyi nyelvének megértéséhez egyengetik az utat Kubinyi László Zala megyei nyelvjárástörténeti adalékai. Csak középkori adatokat ismeret, de ha ez a munka továbbfolytatódik, akkor végre lehetővé fog válni Zrínyi nyelvjárásának pontos meghatározása. Zrínyi stí-

lusának ismeretéhez Terestyéni Ferenc már említett tanulmánya is hozzájárul. Mikor megállapítja, hogy a romantika írói a melléknevek újszerű használatával megvalósították az érzetek transzponálását, összevegyítését, akkor rámutat arra, hogy a régebbi irodalomban ilyesmire csak elvétve találunk példát, leginkább Zrínyinél. Hozzátehetjük ehhez, hogy az ilyen, még kellően fel nem tárt, apró mozzanatok sokaságának nagy része lehetett abban, hogy Zrínyi költészetét a romantika írói oly közel érezték magukhoz.

Megjegyzéseimmel nem elősorolni, csak éreztetni akartam, hogy a *Pais-Emlékkönyv* mennyi hasznos új ismeretet nyújt a magyar irodalomtörténet számára. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a magyar nyelvtudomány művelői ma sokkal többet foglalkoznak a magyar irodalmat is érintő kérdésekkel, mint a múltban. Legfeljebb azt hiányolhatjuk, hogy legtöbbször — Kovalovszky például dicséretes kivétel — kinosan vigyáz arra, hogy ne lépje túl a nyelvészet illetékességének határát, s nem vonja le a nyelvészeti, stilisztikai vizsgálatokból sokszor önként adódó irodalomtörténeti következtetéseket. Pedig Pais Dezső példája éppen nem erre biztatja őket: ő — ha kutatásai úgy hozzák — sohasem habozik beavatkozni a testvértudomány „belügyeibe”. Reméljük, hogy efféle „hatásköri túllépéseinek” áldásos voltát a jövőben is gyakran fogjuk még tapasztalni.

Klanciczay Tibor

Makay Gusztáv: „Édes hazám, fogadj szívedbe!...”* Versértelmezések. Bp. 1959. Szépirodalmi K. 411 l.

Huszonkilenc ismert költőtől, két névtelen szerzőtől származó s két népköltészeti terméként számon tartott, összesen *hetvennégy* vers elemzését („értelmezését”) nyújtja Makay Gusztáv ebben a könyvében. (A könyv befejező soraiiban ugyan „*harmadjélszáz* gyönyörű magyar versre” tekint vissza, de az testvérek közt is legalább 250 lenne.) A *költők* kiválasztásában a szerző azt az óvatot elvet követi, hogy élő szerzőtől nem hoz verset: a felvett költők névsora így Bornemisza Pétertől Radnóti Miklósig tart. A *költemények* kiválasztásában már erősebb vívódás érezhető: hol az irodalomtörténet hagyományos értékelése, hol a korszerűség igénye, hol a motívumok rokonsága, majd meg egy megközelítően teljes pályakép sugallata, végül pedig a szerzőnek elkerülhetetlen szubjektív vonzalma érvényesül.

„Versértelmezések” — így jelöli meg az alcím a könyv műfaját. Az „Előszó az olvasóhoz” aztán részletesebben is kifejti a szerző célját: „a vers teljes megértéséhez, a szöveg

minden titkának, tartalmi és formai értékeinek fölfedezéséhez, nyílt és rejtett szépségeinek élvezéséhez szeretném hozzásegíteni a versek kedvelőit”. Ez a célkitűzés — a teljességnek és minden összefüggésnek ilyen hangoztatásával — kimondatlanul is a marxista elemző módszer igényét tartalmazza. Ezzel Makay olyan magasságra állítja a mércét, hogy a kísérlet: átjutni rajta — önmagában is tiszteletre méltó. Ha ugyanis ezzel a marxista igénytől közeledünk egy-egy költeményhez, az — miközben megmarad saját külön problematikával bíró egyedi, egyszerű alkotásnak — egyszersmind része többféle egésznek: az írói életműnek, a nemzeti, sőt a világirodalmi fejlődésnek is. Rész és egész e kölcsönhatása érvényesül mind a tartalom, mind a forma területén, de részben e kettő viszonyában, részben az egyes költeményekre vonatkozóan esetenként más-más jellel, eredménnyel. Csak e megfontolások

Furcsa ellentmondás, hogy a cím „szívedbe” szava a könyvben — a borítólapon kivételével — mindenütt (fűlön, előtérlapon, címlapon, szövegközlésben hosszú *i*-vel szerepel. Persze a helyesírás így kívánja, de József Attila (jambusban) rövid *i*-vel írta. Vö.: József A. Összes Művei, 11. 220.